

УДК 373.31

В. М. ТУГАЙ

аспірант

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто проблему формування толерантності. З метою активізації досліджень із цього питання подано визначення поняття “критерій” і розглянуто різні підходи науковців до критеріїв сформованості толерантності в молодших школярів. На основі аналізу наукової літератури виокремлено найбільш ефективні методи дослідження рівня сформованості толерантної поведінки молодших школярів.

Ключові слова: толерантність, рівень, критерій, виховання.

Проблема розвитку початкової освіти стає особливо актуальною в наші дні. Відповідно до Закону України “Про освіту” від 5 вересня 2017 р., зміни в середній освіті почнуться з реорганізації початкової школи. Чинне місце серед напрямів роботи має посісти формування толерантності молодших школярів, що надасть змогу запобігти конфронтаційним процесам у суспільстві.

Вищезазначене викликає необхідність створення моделі формування толерантності молодших школярів.

Досліджуване питання науковці розглядають у різних аспектах. Так, принципи виховання толерантності досліджували Е. Антипова, В. Лекторський, Дж. К. Лорсен, К. Нідерсон, В. Подобєд, М. Уолцер та ін. Серед сучасних українських науковців інтерес до проблеми толерантності виявляють такі педагоги: О. Вишневська, Л. Гончаренко, В. Кузьменко, І. Ненько. Проблему міжособистісного спілкування, становлення моральних відносин між дітьми-дошкільниками, молодшими школярами широко досліджували Л. Артемова, Г. Бреслав, В. Горбачова, В. Давидов, В. Киричок, В. Котирло, М. Лісіна, Ю. Приходько, Т. Репіна, А. Рояк, Т. Поніманська, С. Якобсон та ін.

Мета статті – виявити ефективні методи дослідження рівня сформованості толерантної поведінки молодших школярів.

Для складання моделі формування толерантності молодших школярів необхідно, насамперед, визначити критерії сформованості толерантності молодших школярів. Дослідники С. Беліков, В. Загвязинский, В. Ісаєв, Т. Климова, В. Подласий під критерієм розуміють якість, властивість досліджуваного об’єкта, що дає можливість судити про його стан, рівні функціонування й розвитку, а під критеріальним показником – кількісну чи якісну характеристику обраного критерію досліджуваного об’єкта.

На основі дослідження наукової літератури [1–10] зазначимо, що дослідники виділяють такі критерії сформованості толерантності:

– когнітивний – розуміння “чужої системи конструктів” у змістовному та структурному плані, наявність своєрідного інформаційного поля етнічної обізнаності;

- емоційний – осягнення емоційного стану інших людей, співпереживання, здатність об'єктивно їх оцінювати;
- вольовий – сформованість засобів саморегуляції в ситуаціях фрустрації;
- поведінковий – прийняття людини й терпіння в ситуаціях, коли вона не відповідає вимогам і очікуванням. Цей критерій надає змогу виявити вчинки, спрямовані на встановлення контакту, уникнення непродуктивних конфліктів;
- рефлексивний – здатність до перебудови неадекватних установок, відносин і вчинків. Цей критерій включає в себе обсяг знань учнів із сутності понять ініціативність, самостійність;
- комунікативний – наявність комунікативної компетентності (вербальної та невербальної), яка реалізується в руслі прийнятих норм і правил;
- ментальний – глибинні процеси особистості, активність при прийнятті рішень, здатність до рефлексії, самоспостереження;
- перцептивний – позитивне сприйняття інших людей як представників нового соціокультурного середовища, незалежно від їх національності, віросповідання, освіти, віку, поглядів;
- когнітивно-ціннісний – знання самого себе, ставлення до себе, світу;
- інтегративний – здатність до емпатії, відповідальність, здатність до зміни власних уявлень про себе та світ;
- мотиваційно-потрібний – наявність суб'єктивної мотивації, потреби в діалозі, почуття гумору.

Виходячи з розуміння толерантності молодших школярів як однієї з найважливіших якостей особистості, яка має сукупність сформованих знань норм моралі й загальнолюдських цінностей, умінь використовувати їх у різних видах діяльності, у сприйнятті ставлення та поведінки щодо інших людей, які відрізняються за переконаннями, національністю, мовою, культурою, звичаями, виділено критерії сформованості досліджуваного поняття:

- когнітивно-ціннісний – знання самого себе, ставлення до себе, світу;
- емоційно-чуттєвий – прояв емоцій і почуттів учнів початкових класів щодо інших людей (милосердя, чуйність, співчуття, чуйність, доброзичливість тощо), осягнення емоційного стану інших людей, співпереживанні їм, здатність об'єктивно оцінювати себе та інших (показники: ступінь прояву, повнота, адекватність);
- комунікативно-діяльнісний – оволодіння молодшими школярами практичними вміннями та навичками застосування знань про толерантність; закріплені навички й звички толерантного поведінки, усвідомлені дії та вчинки, засновані на конструктивних способах взаємодії, рівноправному спілкуванні, вмінні слухати іншого, володіти собою; сприяння учнів згуртуванню колективу; реалізація толерантних цінностей у ситуації вільного вибору (показники: частота проявів, якість, доцільність, ініціативність, самостійність).

На основі зазначених критеріїв необхідно провести психолого-педагогічну діагностику толерантності молодших школярів, що становить оціночну практику, спрямовану на вивчення індивідуально-психологічних особливостей учня й соціально-психологічних характеристик дитячого колективу з метою визначення рівня сформованості власної думки порівняно з думкою особистісно значущої особистості. Зауважимо, що в першокласників не сформовані навички письма, тому всі традиційні методи вимірювання станів (наприклад, анкетування, тестування) виявляються непридатними.

Потрібно враховувати, що застосовувані в початковій школі методи діагностики толерантності молодших школярів повинні бути доступними, адаптованими до цього віку дітей. Основний фактичний матеріал необхідно отримувати в ході бесід, проєктивних методик, ігрових ситуацій, експертних оцінок, використання стандартизованих, модифікованих і авторських тестів, опитування вчителів та батьків, а також у процесі спостережень за спільною діяльністю дітей.

Для підтвердження отриманих даних можна використовувати також оцінку незалежними експертами (методистами й колегами) педагогічної діяльності вчителів, зокрема аналіз відкритих уроків, позакласних заходів з метою виявлення спроможності вчителя до формування толерантних відносин між учнями в процесі педагогічного спілкування. Експериментатор повинен проводити безпосереднє спостереження за характером педагогічного спілкування випробовуваних: вивчення методів, прийомів і засобів, використовуваних учителями для організації та регулювання поведінки й спілкування школярів на уроках і позакласних заходах.

У діагностичних цілях створюють експериментальні ситуації, в яких педагог сам пробуджує в учнях почуття допомогти товаришеві в навчанні, спонукає до вирішення раптово виниклої конфліктної ситуації, співпереживання невдачам інших школярів тощо.

Виявити конфліктні зони в системі міжособистісних відносин дітей надає змога проєктивна візуально-вербальна методика Рене Жіля [8, с. 89], що дає можливість коригувати відносини, впливати на подальше формування толерантності молодших школярів.

Оцінити ряд особистісних якостей, таких як терпіння, співчуття, милосердя, чуйність, ввічливість, дружелюбність, товариськість, надає змогу методика Дембо-Рубінштейн у модифікації А. Парафіян [9, с. 115].

Для підтвердження чи уточнення отриманих даних на всіх етапах експерименту використовується такий метод наукового дослідження, як бесіда. Для молодших школярів характерне конкретне мислення, тому їм простіше дати характеристики, близькі до життя. Школярі ілюструють свої висловлювання описом різних обставин проявів толерантності, відповідаючи на такі запитання: “Що таке милосердя?”, “Як ти допомагаєш бабусі?” тощо.

Метод спостереження використовується на всіх етапах експерименту для отримання більш повної картини рівня сформованості толерантності

молодших школярів та підтвердження отриманих раніше результатів. Спостереження надає змогу співвіднести суб'єктивні судження молодших школярів про толерантність і їх реальну поведінку, уточнити дані, отримані за допомогою інших методів дослідження. У процесі спостереження фіксується ставлення молодших школярів до свого класного колективу за такими ознаками, як чуйність щодо товаришів, турбота про них, увага до їх потреб, готовність прийти на допомогу, готовність прийняти вимоги колективу й прагнення підпорядкувати особисті інтереси громадським, коректність і доброзичливість у процесі спілкування тощо.

Висновки. Отже, рівень сформованості толерантності молодших школярів можна виявити під час аналізу асоціацій школярів, результатів проведених проєктивних методик, тестування, у ході індивідуальних та групових бесід з ними, організації ігор на виявлення ставлення до однокласників, при спостереженні за вихованцями в навчальній та позанавчальній діяльності, у ході анкетування й бесід з учителями та батьками. За підсумками проведеної діагностики складається індивідуальний профіль сформованості толерантності молодшого школяра, що відображає основні критерії сформованості досліджуваної якості: когнітивний, емоційно-чуттєвий і комунікативно-діяльнісний, а також підсумовується узагальнення кількісних та якісних змін. Перспективою подальшого дослідження вважаємо проведення експерименту та розподіл учнів за рівнями сформованості толерантності на підставі отриманих результатів.

Список використаної літератури

1. Асмолов А. Историческая культура и педагогика толерантности. *Мемориал*. 2001. № 24. С. 61–63.
2. Бардиер Г. Л. Социальная психология толерантности. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2005. URL: <http://tid.com.ua/tid1/addonres.php?id=9136>.
3. Безюлева Г. В., Шеламова Г. М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. Москва : Вербум-М, 2003. 151 с.
4. Браже Т. Г. О вариативности анализа. *Искусство анализа художественного произведения : пособие для учителей*. Москва : Просвещение, 1971. С. 37–54.
5. Братченко С. Л. Психологические основы исследования толерантности в образовании. *Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление*. Красноярск, 2003. С. 104–117.
6. Брянцева Е. В. Педагогические условия воспитания толерантности у младших школьников : дис. ... канд. пед. наук. Карачаевск, 2005. 220 с.
7. Возрастные особенности формирования толерантности : труды по социологии образования / ред. В. С. Собкин. Москва : Центр социологии образования РАО, 2003. Т. VIII. Вып. XIV. 208 с.
8. Кац Э. Э. Литературное чтение : учебник для 3-го кл. четырехл. нач. шк. : в 2 ч. Москва : АСТ : Астрель, 2008. Ч. 2. 168 с.
9. Лотман Ю. М. Воспитание души. Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 2005. 624 с.
10. Попова Е. А. Значение понятия “толерантность” и его понимание первоклассниками. *Эстетическое пространство детства и формирование культурного поля школьника* : матер. Всерос. науч.-метод. конф. Санкт-Петербург : САГА, 2008. С. 79–85.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2017.

Тугай В. Н. Формирования толерантности младших школьников

В статье рассмотрена проблема формирования толерантности. С целью активизации исследований по данному вопросу дано определение понятия “критерий” и рассмотрены различные подходы ученых относительно критериев сформированности толерантности у младших школьников. На основе анализа научной литературы выделены наиболее эффективные методы исследования уровня сформированности толерантного поведения младших школьников.

Ключевые слова: толерантность, уровень, критерии, воспитания.

Tugai V. The Formation of Tolerance for Younger Schoolchildren

The article reveals effective methods of studying the level of formation of tolerant behavior of junior pupils.

To formulate a model for the formation of tolerance for junior pupils, it is necessary to begin by defining the criteria for the formation of tolerance for junior pupils. On the basis of the research of scientific literature, the criteria for the formation of tolerance are stated in the article: cognitive, emotional, volitional, behavioral, reflexive, communicative, mental, perceptive, cognitive (value-knowledge of oneself, attitude towards oneself, the world), integrative (ability to empathy, responsibility, ability to change their own ideas about themselves and the world), motivationally (necessary implies the presence of subjective motivation, the need for dialogue, a sense of humor).

The author has identified criteria for the formation of the concept under study: the cognitive-value reflection, the emotional-sensory reflection, communicative-activity reflection.

For diagnostic purposes, experimental situations are created, in which the teacher himself awakens in the students the feeling of helping a friend in education, induces a solution to the suddenly emerging conflict situation, the empathy of the failure of other schoolchildren, etc.

Identifying conflict zones in the system of interpersonal relations of children allows the projective visual and verbal technique of Rene Gilles, which makes it possible to adjust the relationship, to influence the further formation of tolerance for younger students.

To assess a number of personal qualities, such as patience, responsiveness, compassion, mercy, courtesy, friendliness, sociability allows the method of Dembo-Rubinstein in the modification of A. Parish.

To confirm or clarify the data obtained at all stages of the experiment, this method of scientific research is used as a conversation.

The observation method is used at all stages of the experiment to obtain a more complete picture of the level of tolerance of younger students and confirmation of the results previously obtained. Observation allows to correlate the subjective judgments of junior students about tolerance and their actual behavior, to clarify the data obtained using other methods of research.

Key words: tolerance, level, criteria, upbringing.